

H. Peygamber Döneminde Medine'nin Fizikî Gelişimi*

Prof. Saleh A. Al-HATHLOUL **

Çev. Feyza Betül KÖSE ***

Atf / ©- Al-Hathloul, A. S. (2014). H. Peygamber Döneminde Medine'nin Fizikî Gelişimi, çev. Feyza Betül Köse, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 217-223.

Öz- Bu makale, bağımsız yerleşkeler grubu iken H. Peygamber'in gelişinden sonra bir şehir haline gelen Medine'nin geçirdiği fiziksel gelişim sürecini ele almaktadır. Bu süreç, hayatta iken bizzat H. Peygamber tarafından insanların ihtiyaçları dikkate alınarak yürütülmüştür. On yıllık süre içerisinde aşırı derecede büyüyen şehir bir taraftan da kabilevi karakterini devam ettirmiştir.

Anahtar sözcükler- Medine, Peygamber, H. Muhammet, şehir, gelişim

Giriş

H. Peygamber'in Mekke'den hicretinin sonrasına kadar topyekun bir "şehir" haline gelememiş olan Medine¹ M. 622 yılından önce birbirinden bağımsız bir yerleşkeler

Makalenin geliş tarihi: 10.06.2014; Yayına kabul tarihi: 25.12.2014

* Bu makale Saleh A. Al-Hathloul'un "*Tradition, Continuity and Change in the Physical Environment the Arab Muslim*" adlı tez çalışmasının "*Physical Development Process: Medina*" bölümünün çevirisidir. Al-Hathloul bu çalışması ile 1975 yılında Harvard University'de master, 1981 yılında Massachusetts Institute of Technology'de Mimari, Sanat ve Çevresel Çalışmalar alanında doktora derecesi almaya hak kazanmıştır. Çevirisi yapılan sayfalar 30-34'tür.

** Saleh A. Al-Hathloul, School of Architecture and Planning, King Saud University, Riyad'da misafir profesör, National and Regional Development Strategies'da danışman olarak görev yapmaktadır.

*** Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı doktora öğrencisi, e-posta: feyzabetulkose@yahoo.com.

¹ Medine'nin ilk dönem fiziki yapısı hakkındaki en iyi kaynak, Ömer b. Şebbe'nin (ö. 262/876), Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere, Medine el yazması, F. Shaltut tarafından tahkik edilmiştir. İlerideki atıflar F. Shaltut'un tahkik baskısı üzerinden verilecektir. Semhudi'nin (ö. 911/1505) *Vefau'l-Vefa's*ının en iyi baskısı, Beyrut (1971) 2. Baskısıdır. Ayrıca bkz. S. El-Ali Hitatu'l-Medine, el-Arab, I, no. 12 (1967), 1057-1122; "Hicri İlk Yüzyılda Hicaz'da Müslüman Mülkleri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. II, Kısım 3, Aralık 1959, 247-261. Medine tarihinin özeti için bkz. "Medina", *Encyclopedia of Islam*, 1. Bskı, Leiden, 1936, III, 83-92.

grubuydu. Ancak bu ilk yerleşkelerin, her bir kabileye ait mahalleler (menazil, buyut) olarak aldıkları isimlerini muhafaza ettikleri ve daha sonraki süreçte şehir bünyesindeki semtlere dönüştükleri görülmektedir.²

Mekke'den Hz. Peygamberle birlikte veya daha sonra gelen yeni göçmenler ile başka yerlerden şehre göç edenler hem yerli kabile sakinlerinin boş bıraktıkları tarıma elverişli olmayan arazilere hem de ensar tarafından Hz. Peygambere sunulan topraklara yerleştiler.³ İskân sürecinde yeni gelen kabile ve boylar bir araya toplanmışlardı. Mekke'den Hz. Peygamber'e eşlik eden ilk muhacirler bile neredeyse bir yerleşim ünitesi oluşturarak Mescid-i Nebevi'nin çevresine yerleşti.⁴ Şehir, Hz. Peygamber'in buradaki on yıllık yaşamı süresince aşırı derecede büyüdü fakat kabilevi karakterini en azından mekânsal kurguda korumaya devam ettiği görülmektedir.⁵

Sözü edilen zaman diliminde yerleşim sürecinin nasıl şekillendiğini görmek için Hz. Peygamberin mescidinin konumu ve Hz. Peygamber'in ikametgahı ile başlıyoruz. Hz. Peygamber'in Medine'ye girdiği zaman nerede ikamet edeceğine kendisinin karar vermek istemediği ve bu yüzden ensardan devesini herhangi bir yere çöktürmemelerini, kendi kendine durup çökünceye kadar onu kendi haline bırakmalarını isteyerek kararı devesine bıraktığı nakledilir. Deve çöktükten sonra Hz. Peygamber, evinin bu mevkide olmasına karar verdi.⁶ Hz. Peygamber'in evi ve mescidinin çevresinin bu sırada boş olduğu veya çok az kullanıldığı görülmektedir.⁷ O zamandan itibaren merkezi ana mescit olarak dizayn edilen bu alan şehrin merkezi oldu.

Belazuri (ö.279/892), bundan hareketle ensarın kendi bölgelerinde (hitat) sahip oldukları fazladan ne kadar alan varsa Hz. Peygamber'e bıraktıklarını nakleder.⁸ Yakut el-

² Yahudi mahalleleri için bkz. Semhudi, I, 156-166; Ensar kabilelerinin mahalleleri için bkz. Semhudi, I, 190-215.

³ "Ensar" Hz. Peygamber'i ve onunla birlikte Mekke'den hicret eden sahabeleri barındıran, Evs ve Hazreç kabilelerinden Medine'de ikamet edenleri tanımlayan bir terimdir.

⁴ Semhudi, II, 717-734, "Mescid-i Nebevi'nin Etrafındaki Evler".

⁵ Semhudi, "Ensar Mahalleleri", I, 190-215; "Muhacir Mahalleleri", II, 757-765.

⁶ Devenin diz çöktüğü özel mülkiyetin iki yetime ait olduğu ve Hz. Peygamber'in onlardan satın aldığı rivayet edilir. Semhudi, I, 254-270; 322-340.

⁷ Bu etkiye bir kanıt da, Hz. Peygamber'in devesine bindiği an ile ilgili anlatılanlardır. O, Benu Salim'in yurdundan sağa döndü sonra İbn Übey'in evine geldi, Sa'd b. Ubade'ye ulaşınca kadar o sırada boş olan yola devam etti. Semhudi, I, 259. Ayrıca muhacirlerin mescidin etrafındaki alanda yerleşmeleri bu bölgenin boş olduğunu gösterir.

⁸ Semhudi, I, 326. الحطة, الحطط kelimesinin çoğuludur. "Bir hat ile sınırları belirlenmiş şey" anlamını taşıdığı görülmektedir. Genel anlamı ise ilk kez işgal edilen yer, alan veya arazi parçasıdır, bu yüzden bir tür mahal anlamına gelir. Fustat ile ilgili olarak, Araplarca kurulan diğer şehirlerde olduğu gibi anlam, özellikle kuruluş ile çoğu kez ilgilidir... Kurucular arasındaki kişiler tarafından meskenleri olmak üzere ele geçirilen bölgeler, onların "hitat"ları olarak bilinirdi. Bu terim, müşterek arazi parçaları için de

Hamevi (ö. 626/1229) Hz. Peygamber tarafından verilen yurtluklar bahsinde Hz. Peygamber'in dağıtılan araziler ve halkın Medine'ye yerleşimi konusunda esas sorumluluğu üstlendiği izlenimini verir:

"... Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde insanlara ev ve mahalleleri dağıttı. Nitekim Zühreoğulları'na Mescidin arkasındaki yerin bir kısmında bir hisse gösterdi. Mes'ud el-Hüzeli'nin oğulları Abdullah ve Utbe'ye Mescid'in yanındaki meşhur parsellerini verdi. Zübeyr b. Avvam'a geniş bir arsa, Talha b. Ubeydullah'a evlerinin arsasını, Hz. Ebubekir'e mescidin yanındaki evinin yerini verdi. Osman b. Affan, Halid b. Velid, Mikdad ve diğerlerinin her birine evlerinin arsalarını verdi. Hz. Peygamber sahabelerine bu yurtlukları verdiğinde bu yerler ensar tarafından Hz. Peygamber'e bağışlanmış, ekilmeyen araziler ve meskûn olan parsellerdi. O da bu arazileri dilediği şekilde paylaştırdı."⁹

Yakut'un buradaki ifadelerinden Hz. Peygamber'in yurtlukları kabilelere ve bireylere verdiği sonucu çıkarılabilir. İbn Şebbe de "Muhacir Kabilelerin Yerleşim Yerleri (Menzil) bahsinde, bunların Hz. Peygamber tarafından dağıtıldığını açıkça zikreder. O "Ben-i Gifar'ın Hz. Peygamber tarafından kendilerine verilen arsada ikamet ettiklerini" ifade eder. İbn Şebbe daha sonra muhacir kabilelerine verilen yerleşim birimlerini tavsif etmeye devam ederek diğerlerinin arasında Benu Leys b. Bekr, Benu Damura b. Bekr, Benu Zeyl, Müzeyne, Cüheyne ve Beli, Kays b. Aylan, Benu Ceşm, Benu Kab b. Amr'dan bahseder.¹⁰ İbn Şebbe, "Muhacirler ve Ensarın Yerleşim Yerleri" bahsinde Hz. Peygamber zamanında Medine'nin mahallelere ayrıldığını ve her bir mahallenin bir kabile ve boyun üyeleri tarafından iskân edildiğini gösterir.

Kabile veya boylara verilen yurtluklar bahsi, her bir iktain tekrar nasıl parsellendiğine ilişkin hiçbir işarette bulunmaz. Bununla birlikte her bölgenin kendi içinde tekrar parsellenmesi meselesinin kabilelere bırakıldığı anlaşılmaktadır. Zübeyr'in kendi büyük hissesine (bakiu'z-zubeyr) yaptığı da buydu. İbn Şebbe bu hissede hepsi Zübeyr'in mirasçılarının olan altı ev sayar, İbn Zebale, Hişam b. Abdulmelik (105/724-125/743) dönemindeki Medine çarşısından bahsederken Bakiu'z-Zübeyr'deki bazı alanların hala boş olduğuna işaret eder.¹¹ Bu, her kabile, boy veya bireyin kendi hisselerini ihtiyaçlarına göre tekrar böldüklerini ve ilk dönemde Medine'deki tüm hisselerde mutlak surette yapılaşmaya gidilmediğini kanıtlar. Bir kabilenin hisse veya bölgesinin nelerden müteşekkil olduğuna gelince

---

kullanılır. Kabile veya alt kabileler gibi birliklerin ikamet ettikleri yerler ortak bir sınır içinde gruplanmıştır, dahili bölümler grubun "hitat"ı olarak adlandırılmıştır. Bu tür bir "hitat"ın diğerlerinin bir kısmı olabileceği fark edilebilir. Örneğin bir kabilenin "hitat"ı, alt bölümlerin "hitat"larını içerebilir ve bunlar sırayla ailelerin "hitat"larıdır. A.R. Guest, "The Foundation of Fustat and the Khittahs of that Town", *J. of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Ocak 1907, 49-85.

⁹ Yakut (ö. 626/1229), *Mucemu'l-Buldan*, Beyrut, 1955-57, V, 86.

¹⁰ Semhudi, II, 757-765.

¹¹ Semhudi, IV, 1153-1154; II, 752.

İbn Şebbe onların birkaçında bir mescidin varlığından bahseder.¹² Bukeyr (ö. 122/740) Hz. Peygamber döneminde Medine’de Hz. Peygamberin kendi mescidinin dışında dokuz mescit bulunduğunu ve dokuzunda da Bilal’in ezanına göre namaz kılındığını nakleder.¹³ Bukeyr’in açıklamasında bu mescitlerin şehirdeki farklı semt ve bölgelerin adıyla anıldıkları da yer alır. Esasen bu mescitlerdeki müslümanların Bilal’in ezanını işitmeleri, bu semtlerin Mescid-i Nebevi’ye yakın olduklarını ve Medine’yi bihakkın göz önüne getiren kişinin bakımında böyle olduğunu gösterir.

Her bir kabileye ait mezarlıklarına gelince bunların bu kabilenin iskân sınırları içinde olması bir kabile geleneği gibi görünmektedir. Medine’deki bu uygulamanın en azından bazı kabileler tarafından 10/631 yılına kadar devam ettirildiği görülmektedir. halihazırda da Medine’nin mezarlığı olan Baki, 631 yılında ortak defin alanı olarak kullanılmaktaydı. Fakat o tarihte bile her kabile Baki’de kendileri için küçük bir kısım seçmişti ve “her kabile bunun Baki’deki kendi defin alanları olduğunu biliyordu”.¹⁴

Medine çarşısına gelince, İbn Şebbe İslam öncesi dönemde Medine’de dört çarşının varlığından bahseder ve Hz. Peygamber’in o dönemde Ka’b b. Eşref’e (ö. 3/624-625) ait olan Bakiu’z-Zübeyr alanına bir çadır kurduğunu ve “burası sizin çarşınızdır” dediğini nakleder. Ka’b b. Eşref oraya geldiğinde çadıra girmiş ve iplerini kesmişti. Bu olaydan sonra Hz. Peygamber çarşığı mevcut yerine taşıdı ve “burası sizin çarşınızdır, buraya bina yapılmayacak, mülkiyete geçmeyecek ve gelir vergisi alınmayacak” diye emir verdi.¹⁵ Bu emir bundan sonra da yıllarca yerine getirilmiştir. Birkaç yıl sonra da çarşının hala yapılaşma olmaksızın kullanımda olduğuna dair bilgilere sahibiz. Ayrıca çarşı Ömer b. Hattab döneminde de faaliyette olup Halife, Hz. Peygamber dönemi boyunca olduğu gibi çarşığı faal tutmaktaki ısrarlı tutumunu birçok olayda ortaya koydu. Çarşıdaki ilk yapı Muaviye b. Ebi Süfyan (41/661-60/680) döneminde inşa edilmiştir. Bunu Hişam b. Abdilmelik dönemindeki büyük imar projesi takip etti. Semhudi’ye göre çarşı, güney tarafından musalla ile sınırdaştı ve kuzeyden neredeyse Seniyyetu’l-Veda’ya ulaşıyordu.¹⁶ Günümüz Medi-

¹² Semhudi, II, 757-765.

¹³ Bukeyr, bu mescitleri isimleriyle zikreder. Bunlar Benu Amr b. El-Neccar, Benu Saide, Benu Seleme, Abdu’l-eşhel oğullarından Benu Rebi, Benu Zureyk, Gifar, Eslem ve Cüheyne mescitleridir. Dokuzuncu mescidin adını hatırlayamaz. El-Kettani, *et-Teratibu’l-İdariyye*, Beyrut, 1971, 2. Baskı, II, 77-78.

¹⁴ Semhudi Medine’deki birkaç kabile mezarlığından bahseder. Benu Haram ve Benu Seleme’ninkiler bunlardandır. Semhudi, III, 888-892; I, 326.

¹⁵ Semhudi, II, 748-749.

¹⁶ Medine çarşısının Hz. Ömer döneminde hala faaliyette olduğuna ilişkin kanıt, İbn Şebbe ve İbn Zebale’nin rivayetlerinden çıkarılabilir. İbn Şebbe Hz. Ömer’in pazarda bir demircinin bağırdığını duydu ve adam yere yıkılıncaya kadar onu tekmeleyerek: “Sen Peygamber’in pazarında insanları küçük mü görüyorsun?” diye demirciye bağırdığını nakleder. İbn Zebale ise “Hz. Ömer pazarda Muammer’in kapısından geçiyordu. Muammer kapısının arkasına bir küp koymuştu. Ömer onun kaldırılmasını istedi, Muammer, o küpte yoldan geçenlerin içtiği suyun olduğunu söyledi. Ömer bunu kabul etti. Fakat

ne'sinde bu bölge "Menaha" diye bilinir ve bir kısmı hala çarşı olarak hizmet verir. İbn Şebbe'nin, Hz. Peygamber'in Bakiü'z-Zübeyr'i çarşı alanı olarak seçmesi fakat günümüzdeki yerine nakledilmeye mecbur kalışını aktarması Hz. Peygamber'in, çarşının Mescid'e yakın olmasını istediğini gösterir. Semhudi'nin tarifine göre güneyden çarşının başlangıcı olan Musalla, Mescid-i Nebevi'den yaklaşık beş yüz metre mesafede iken Bakiü'z-Zübeyr Mescid'e yüz elli metreden fazla uzakta değildi.¹⁷

Erken İslami dönemde Medine'nin mekânsal organizasyonu ve biçimi hakkında çok az şey daha söylenebilir. Şehrin caddelerinin yapısı –onların biçimi, büyüklüğü ve nasıl planlandığı- hakkındaki bilgiler yetersizdir. Sonraki döneme ait bilgileri kullanmak gerekirse Muaviye zamanında, Semhudi'nin tarifine göre, şehrin üç büyük caddesini kaplayan ve el-Balat diye bilinen bir yer vardı. İbn Şebbe'nin (ö. 262/876) yaşadığı dönemde Balat'ın genişliği onun Musallanın yanında bulunan bitiş noktasındaki bir yerden itibaren on zir'a Mescid-i Nebevi'de Babu'r-Rahme'nin yakınında olan başlangıç noktasında ise altı zir'a idi. Ayrıca İbn Şebbe, Mescid'ten ayrılan, beş ve altı zir'a genişliğinde birkaç caddeyi daha sayar.

Mescid-i Nebevi ile eski pazar yeri arasındaki bölgede diğer özel pazarların bulunmasına rağmen asıl Medine pazarı eski alanında bulunmaya devam ediyordu. İbn Şebbe bu alanda kendi yaşamı süresince var olan birkaç pazardan daha bahseder. Hurma pazarı, meyve pazarı, fırıncılar, boyacılar, terziler, deri tüccarları, bakır kap kacak satıcıları ve demirciler¹⁸ bunlar arasındaydı.

---

bir süre sonra Ömer küp için bir gölgelik yapıldığını anladı ve her ikisinin de kaldırılmasını emretti. Semhudi, II, 748-753.

¹⁷ Semhudi Bakiü'z-Zübeyr'in bugün el-Ağvat muhiti olarak bildiğimiz yerde bulunduğunu ve Mescid-i Nebevi ile Baki arasında caddede yer alan Rahbatu'l-Hutam ve el-Ağvat olarak bilinen alanın Bakiü'z-Zübeyr'in bir parçası olduğunu söyler. Semhudi, IV, 1153; Mescid-i Nebevi ve Musalla arasındaki uzaklık için bkz. age. II, 739-740.

¹⁸ el-Balat için bkz. Semhudi, II, 734-747. Caddelerin genişliği İbn Şebbe tarafından nakledilmiştir. Semhudi, caddelerin bazılarının genişliğinin İbn Şebbe'nin dönemi ile hala aynı olduğunu belirtir. A.e. II, 725, 726, 727, 732, 733, 740. İbn Şebbe'nin yaşadığı dönemdeki özel pazarlar için bkz. İbn Şebbe, s. 139-140, 146, 148, 149, 151, 152, 173. Bu dönemde zira, 49,5 cm'e denkti.

Kaynakça

- A.R. Guest, "The Foundation of Fustat and the Khittahs of that Town", *J. of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Ocak 1907, 49-85.
- El-Kettani, *et-Teratibu'l-İdariyye*, Beyrut, 1971, 2. Baskı, II, 77-78.
- Encyclopedia of İslam*, "Medina", 1. Bskı, Leiden, 1936, III, 83-92.
- İbn Şebbe, Ömer, *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere*, Medine el yazması, tahkik: F. Shaltut.
- S. El-Ali, Hitatu'l-Medine, el-Arab, I, no. 12 (1967), 1057-1122; "Hicri İlk Yüzyılda Hicaz'da Müslüman Mülkleri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. II, Kısım 3, Aralık 1959, 247-261.
- Semhudi, *Vefau'l-Vefa*, Beyrut (1971) 2. Baskı.
- Yakut, *Mucemu'l-Buldan*, Beyrut, 1955-57, V, 86.

Physical Development Process: Medina

Citation / ©- Al-Hathloul, S. A. (2014). Physical Development Process: Medina, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, translate: Feyza Betül Köse, 14 (2), 217-223.

Abstract- *This article addresses infrastructure development in Medina. While Medina was the group of independents settlements previously, there was a city after Prophet moved there. This process performed considering peoples needs by Prophet Muhammad when he was alive. During the ten years he was in Medina, this city grew up dramatically. On the other hand there had sustained tribal traditions at the same time.*

Keywords- *Medina, Prophet, Muhammad, city, development*